

Felsefe ve Sözlüklerimiz

Sunum: Doç. Dr. Gökhan MURTEZA*

Öncelikle hepiniz hoş geldiniz. Felsefe Bölümü bünyesinde 2024-2025 eğitim öğretim yılı felsefe konferanslarımızın ilkini gerçekleştiriyoruz ve yıl boyunca yine değerli meslektaşlarımız ve hocalarımızla buluşmaya devam etmeyi umuyoruz.

Felsefeyi, sanırım tüm bilimler içerisinde en uzun, derin geçmişe ve geleneğe sahip alan olarak tanımlamamız mümkün. Bu açıdan felsefenin ilgi alanları da ele aldığı sorunlar da muazzam bir çeşitlilik içerir. Felsefe hem ezeli hem de ebedi sorulara cevap arar, bazen de bunlara yenilerini ekler.

Tüm bu tanımları aslında tabii ki, biliyoruz ve hemen her yerde tekrar tekrar dile getirilişlerini dinliyoruz. Ancak çoğunlukla gözden kaçtığını düşündüğüm bir noktayı çok kısaca ve hızla gündeme getirip sonrasında bugünkü değerli konuşmacımızı size takdim etmek istiyorum.

Felsefenin metinsel anlamda pek çok kaynağı vardır. Ancak bu kaynakların içinde belki ayrıca ele alınmayı hak eden bazıları mevcuttur. Felsefe kendi tarihini yazmaya çok erken bir dönemde başlamıştır. Aristoteles (ö. MÖ. 322) bunun en iyi örneğidir. Belki onu takiben belki de ondan da önce başlamış olabilecek bağlantılı bir gelenek bulunur felsefede. Bunları Antik Yunanlılar *doksografia* ve *biografia* diye isimlendiriyorlardı. Yani filozofların fikirlerinin toplandığı anlatılar ve bu fikirleriyle iç içe geçmiş yaşam öykülerinin anlatıları. Bunlar felsefe alanının geniş coğrafyasının haritalarıdır ve başlangıcından beri felsefeyle ilgilenenlere yol göstermiş, yeni fikirler için ufuk açmışlardır. Bu günümüzde de böyledir.

* Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü öğretim üyesi.

Ancak kökeni itibariyle antikiteye uzanmakla birlikte asıl varlığını daha geç bir dönemde, orta çağlarda göstermeye başlayan ve belki bilginin sistematik bir şekilde derlenmesi ve saklanması için daha da faydalı olan bir alan daha mevcuttur: Ansiklopedicilik ve sözlükçülük.

Herhalde bunlar olmadan, felsefe gibi büyük bilgi birikimine sahip alanları layıkıyla anlamak ve kavramsal-tarihsel bir düzene oturtmak imkansızca yakın olurdu. Sözlükler ve ansiklopediler, felsefenin -tek bir insan aklının kapasitesini aşan- ortak bellekleridirler.

Maalesef ne sözlük ve ansiklopedilere ne de *biyografia* çalışmalarına ülkemizde gereken önem verilmiyor. Özellikle eğitim ve öğretimin içine entegre edilemiyorlar. Dahası bu konularda çalışma yapmaya yeni nesiller yönlendirilmiyor. Ve münferit çabalar da bu karanlığa terk edilmiş bölgede saman alevi gibi parlayıp sönüyorlar.

Kırklareli Felsefe Bölümünden iki akademisyen olarak, ben ve meslektaşım Eylem Yolsal Murteza da *KLU Felsefe Ansiklopedisi*¹ projesiyle bu -maalesef- geleneksiz çabanın şimdilik son halkalarından birini oluşturma şansına eriştik.

Bugün burada ülkemizde bu konudaki serencamımızı en iyi anlatacak kişiyle, belki de en yetkili ağızla birlikteyiz.

Sayın Prof. Dr. Recep Alpyağıl, İstanbul Üniversitesi'nde din felsefesi alanında öğretim üyesi ve diğer pek çok çalışmasının yanı sıra akademik mesaisinin önemli kısmını Felsefe Sözlüklerimiz ve bu geleneğin oluşumu ile gelişimini araştırmaya ayırmış bir hocamız ve meslektaşımız. Sayısız çalışmasını burada uzun uzun sayıp dökmek onun bize vereceği değerli bilgiler için zamanından almak olur kanısındayım. Bu yüzden sözü, daha fazla uzatmadan, alkışlarınızla, sunumunu yapmak üzere değerli hocamıza bırakıyorum.

...

¹ <https://www.klufelsefe.com/> [Erişim: 30.11.2024].

Konuk: Prof. Dr. Recep ALPYAĞIL*

Merhaba,

Kıymetli hocalarım ve öğrenci arkadaşlarım.

Burada sizlerle beraber bulunmak beni mutlu ediyor. Mevlânâ, “Parça parça olmuş bir gönül arıyorum / Ta ki, derdimi onlara anlatayım” diyor. Felsefecilerle karşılaştığımda derdimi anlayacak arkadaşlarla karşılaşmış oluyorum.

Felsefe sözlükleri meselesi aslında benim biraz zayıf yönüm; yani akademik hayatımı nerede ise ağırlıklı olarak buna verdim. *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz* isimli iki ciltlik bir çalışmam var. Yaptığım en önemli çalışmam diyebilirim. Benim için onun ayrı bir yeri var. Sanırım çok az ilgi gördü. Onun için onu ön plana çıkarmaya çalışıyorum.

Şehirle ne kadar bütünleşiyor akademisyenler, bilmiyorum. Felsefe Bölümünün şehirle bütünleşmesini sağlayabilecek bir isim var burada: Emrullah Efendi (ö. 1914). Lüleburgazlı biri. Onun kayıp olan bir eserini *İlm-i Hikmet/Felsefe* adıyla neşrettim. Bu eser, Türkçedeki felsefi anlamda, modern açıdan ilk çalışmadır. Bu itibarla ayrı bir yeri var. Emrullah Efendi'nin adı keşke burada bir yerlere verilse diye hayal ederim. Onun adına çalıştaylar yapılsa mesela. Emrullah Efendi, bir yönüyle hayalleri yarım kalmış biridir. Batılı anlamda felsefe denildiğinde bizde ilk akla gelen kişi odur. Onun *Muhîtul-Maârif* adıyla ansiklopedik bir çalışması var. Yarım kalmış bu çalışma. Kendisi, Maarif Nâzırı idi aynı zamanda. Çalışan akademisyenlerin siyasete girmesi bu açıdan bir talihsizliktir bana göre. En son çalışmalarından biri, İstilahât-ı İlmiye Encümeninin hazırladığı *Kamûs-ı Felsefe*. Bunu arşiv belgelerinden çıkarıp hazırladım, neşrettim. O dönemde felsefe terimlerinde ortak dil bulalım şeklinde bir çalışma var ve bu işin başında Emrullah Efendi vardı.

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü öğretim üyesi.

Hilmi Ziya Ülken'in *Aşk Ahlakı* isimli güçlü bir metin diyebileceğim çalışması var. İlk neşri 1931 yılında yapılmış. Bunun ikinci baskısında dil yenilenmiş, aynı durum üçüncü için de geçerli. *Usûl*'den *metod*'a ve oradan *yöntem*'e nasıl geldik? Bunların pek çok örneklemeleri var. *Makûl*, *rasyonel* ve *ussal* gibi. Felsefe dili bugün böyle üçlü bir dile dönüştü. Felsefenin kendisi mi yoksa dili mi zor? Felsefeyi sevimsiz hale getiren sebeplerden biri de muhtemelen bu dil konusu. Felsefede düşünce, bir önceki ile birlikte geliyor, yol alıyor. Dilde yapılan kırılma ve kopmaların başka bir anlamı var felsefede. Bunu ilk fark eden edebiyatçılar oluyor. Dil onlar için ontolojik bir şey çünkü. Dil bizim için arızî bir durum değil. Haydeger (Heidegger), dil varlığın evidir diyor.

Felsefe dili olarak Türkçede yazan felsefecilerimizden birisi de Hilmi Ziya Ülken'dir (1901-1974). Onun 1931 yılında neşredilen *Aşk Ahlâkı* adlı eseri de Türkçede yazılmış olan oldukça güçlü felsefe metinlerinden biridir.² Hal böyle olmakla birlikte, *Aşk Ahlâkı*'nın 1959 yılında yapılan ikinci baskısında Ülken, *kitabın dilini Türkçede yaşanan değişikliklere göre yeniden ayarlamak* zorunda kaldığını ifade ediyor:

«Aşk Ahlâkı» bundan yirmi sekiz yıl önce çıkmıştı. O zamandan beri Türkçe sadeliğe doğru büyük adımlar attığı için, ikinci baskısında ilk iş kitabı değişikliğe göre ayarlamak olmuştur.³

Aynı eserin üçüncü baskısında -aradan sadece on yıl geçmesine rağmen-, Ülken “Türkçede yaşanan değişikliklere göre” yeniden yeni bir ayarlama yapmak durumunda kaldığını biraz da şaşkınlıkla şöyle ifade ediyor:

İlk baskısı kırk yıl (1931), ikinci baskısı on iki yıl (1958) önce çıkmış olan bu kitabın üçüncü baskısını genişletilmiş ve daha sadeleştirilmiş olarak yayınlıyorum. Otuz kırk yılda Türkçe hızlı adımlarla değişti. Dil, *sadeleşme* sözü bile yetmez denecek bir çabuklukla *kalıba dökülen (forge)* yeni kelimelerle doldu. Türkçe düşünüp yazılacağına, «Osmanlıca» denen eski dilden yabancı kelimeleri çıkarıp yapmalarını koyan bir çeviri yoluna girildi. Oysa ki, ustaları Türkçe düşünüp Türkçe yazıyorlar. Hemen yarım yüzyıl önce çıkan bu kitabı genç kuşakların okuyacağı hale getirmek, baştan yazmaktan daha güç oluyor.⁴

Bunlar onun vefatından üç yıl önce yazılan cümleler. Vefatından sonra çıkan 5. baskıda ise eserin başlığındaki şapka düşer.⁵

Hilmi Ziya Ülken'in başka bir metni daha var: *Varlık ve Oluş*.⁶ Cumhuriyet dönemi felsefe etkinliklerinde bu metin çok özel bir yerde duruyor. Haydeger'in *Varlık ve Zaman*'ı gibi. Fakat hoca, girişte dile değinmek zorunda kalmış. Benim felsefe terimlerini kendime sorun etmemde de önemli bir metin. Benim sorum, Türkçede bir filozof var mı konusuyla ilgili. Felsefeci için dil sıradan bir araç değil. Zira onunla yazıp onunla düşünüyoruz. Ehlinin bildiği

² Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı: Halka Rağmen Halk İçin Kitap* (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931).

³ Hilmi Ziya Ülken, “İkinci Baskının Önsözü”, *Aşk Ahlâkı: Halka Rağmen Halk İçin Kitap*, 2. bs. (İstanbul: Anıl Yayınevi, 1959), s. XXIX.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, “Üçüncü Baskının Önsözü”, *Aşk Ahlâkı: Halka Rağmen Halk İçin Kitap*, 3. bs. (Ankara: Demirbaş Yayınları, 1971), s. VIII.

⁵ 5. Baskı: Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı: Halka Rağmen Halk İçin Kitap*, (Ankara: Demirbaş Yayınları, 1971).

⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1968).

üzere, *Varlık ve Oluş*, Latin harfleriyle yazılan Türkçenin en olgun ve en özgün felsefe metinlerinden birisi. İronik olan husus, bu eserin en başta “Bir İşaret” başlığını taşıyan ve felsefe dili olarak Türkçedeki sorunlara değinen bir notla başlamasıdır:

Kitabın yazılışında bu günkü ilim Türkçesinin içinde bulunduğu güç durum göz önüne alınarak bir kaç neslin anlayabileceği ortalama bir ifade kullanılmıştır. 1933’te matematik ve tabiat ilimlerine ait terimlerin, 1941’de felsefe terimlerinin kabulü, lise kitaplarının bu esasa göre yazılması ve okutulmasından dolayı, 35 yıldan beri yetişen nesiller bu yeni ilim dilini kullanıyorlar. Yalnız eski terimleri bilen daha yaşlı nesille bunlar arasında ayrılığın bir zaman süreceğini hesaba katarak bir çok yerde her iki terimi kullanmaya, mümkün olduğu kadar yaşlı ve orta yaşlılar arasında ortak bir dille yazmaya çalıştık.⁷

Öyle bir felsefeci düşünün ki, on beş yılda bir, kitabını yenilemek zorunda kalmış yeni nesillerle metnin bağlantısı kurulabilsin diye. Hoca bunu yazdığında yıl 1970 idi. Bugün için de aynısını söyleyebiliriz. Burada kastettiğim Platonvarî şekilde diğer tartışmaları da kendinde barındıran bir felsefi metin üretmek. Tarihsel süreç içinde ne olur bilemem. Hilmi Ziya’nın başına gelen paradoks muhtemelen bizleri de bekliyor. Öncekiler paradoks demiyorlar. Yarınkiler diyecek mi? Bunu bilmiyoruz.

Hilmi Ziya 1931’de hangi dille yazdı? O zaman bir felsefe sözlüğü var mıydı? 1950’de yazdığı metni niçin değiştirmek zorunda kaldı? 1970’te yazmış olduğu metni niçin yenilemek zorunda kaldı? Yaşasaydı muhtemelen bu dili yenilemek zorunda kalır mıydı? 1931’e gelindiğinde felsefe, Türkçe olarak belli terimlerde anlaşmış idi. İstilahlar vardı. İstilah kelimesi Türkçede sulh kelimesinden geliyor. Düşünürler arasında belli bir sulh vardı. Bu nasıl oldu? Hikaye şöyle: 1914’lerde birçok felsefî eser çevrilmişti. Deniliyor ki, ortak bir dilde anlaşabilir miyiz diye soruluyor ve bir encümen kurulur: İstilahât-ı İlmiye Encümeni. Başında Emrullah Efendi vardı. Bir projedir bu. Bütün Türkçede bilim kavramları konu edinilmişti. Salih Zeki Bey de bu encümende idi. O, matematik terimlerindeki uzlaşmayı temsil ediyordu. Mazhar Osman Us, tıp terimlerindeki uzlaşmayı temsil ediyordu. Felsefe söz konusu olduğunda üstad Emrullah Efendi idi ve bu işin reisiydi. Küçük bir broşür hazırladılar. Buna Kamûs-ı Felsefe çalışmasında yer verdim. Sözlük kelimesi çok moderndir. Jil Dölöz (Gilles Deleuze), felsefe yapmak kavramlar yaratmaktır, kekelemektir diyor. Şöyle anlıyorum; kullandığım her bir kelimenin üzerinde duraksayarak okumak. Her kelime bir söz müdür mesela? Sözlük kelimesi de çok yeni bir kelime.

Bir felsefe sözlüğü yazılmak isteniyor. Bu konu Emrullah Efendi’ye verilmek istenmiş ancak onun ömrü vefa etmemiş. Bu sefer, Rıza Tevfik’e verilmiş. O da *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*’yi kaleme almış. Bu sözlük Türkçede ilk felsefe sözlüğü tecrübesidir. Bunu Latinize etmek bana nasip oldu. Bu da tamamlanmamış çünkü Rıza Tevfik politikaya girmiş. Bir felsefe sözlüğünde ne ararsanız onda daha fazlası vardır. Hem batı felsefesindeki gelişim hem doğu felsefesinde olanlar birlikte veriliyor kavramlarda. Edebiyat ile de bunu dokuyabiliyor. Bugün bizim yaşadığımız şöyle bir problem var: Batılı felsefeyi akademiye getirip tartışıyoruz ancak

⁷ Hilmi Ziya Ülken, “Bir İşaret”, *Varlık ve Oluş* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1968), s. 5.; (...) felsefe dili 1940-41 komisyonunda savunmuş olduğumuz gibi kavram zenginliğini ve fikir farklarını gösterebilmek için eklektik olacaktır., 6.

bunların bugün yaşadıklarımızla ne ölçüde bağlamını kurabiliyoruz, işte bu tartışılabilir. Bunu Osmanlı son dönemindekiler yapabiliyorlardı. Rıza Tevfik diyelim Dekart'ı (Descartes) tartışırken hemen on altıncı yüzyıla uzanıp Kınalızâde bu konuda diyor ki, deyip Kınalızâde'ye atıf yapabiliyor. Çünkü Kınalızâde, Dekart'ın çağdaşı idi diyor mesela. Rıza Tevfik'in elinde felsefe, batı ile doğunun terkibi halindedir. Edebî diliyle oldukça akışkan şekilde felsefe yapmış. Bazı maddeler müstakil olarak basılabilecek kadar uzun. Aşk, güzellik, nedensellik maddeleri böyle. Çok yoğun şekilde dokunmuş. Rahatlıkla başka dillere çevrilebilir. O dillerde Türkçenin felsefî ürünü olarak okunabilir. Felsefî kelâm içinde yapılan *nedensellik* tartışmasıyla o dönemde J. S. Mill'in nedensellik araştırmasını karşılaştırıyor. Bizimkiler, Stuart Mill'i *öncelemiş* demekten de tereddüt etmiyor. Zaten tarihsel olarak da böyle. Burada ikili bir ayırımı işaret etmek gerekir. Rıza Tevfik için bunu söylemeyi tabii buluyorum. Doğuyu ve batıyı biliyor. Bugün bunun hesabını vermeden karşılaştırma yaptığımızda, bunu anlamlı bulmuyorum. Rıza Tevfik'in Mufassal Kâmûs-ı Felsefe'si yarım kalmış ama Türkçenin ilk felsefe kâmûsu olarak gerçekten başyapıttır.

Türkçenin ikinci felsefe sözlüğü ise İsmail Fennî Ertuğrul'un *Lügatçe-i Felsefe*'sidir. Fransızca terimler esas alınarak hazırlanmış ki, bu önemli bir detaydır. O dönemde modernleşme var ve gelen yeni terimlere bir karşılık bulma arayışı söz konusu. Cumhuriyet döneminde de bu devam etti. Sözü edilen lügati neşretmek de bana nasip oldu. Bütün hayatını ilme vakfetmiş biri Fennî Ertuğrul. Bunun özel bir nüshasını bulmuştum. Aristoteles'in *Metafizik*'inin başında 'insan merak eden varlıktır' sözü çok hoşuma gider. Bu kitabın akademik manada yayın tarihine, doğru bir atıf yapan yayın nerede ise yok. Bu kitaba dair araştırmalarım belki bir sunumun bile konusu olabilir. Kitap hangi tarihte yayınlanmış? Rıza Tevfik bir tarz bırakmış geriye. Sonra gelenler onu takip etmiş. Batı felsefesinin İslam düşüncesindeki karşılıkları, terimlerin eşdeğerleri gibi nice konular var işin içinde. Mesela Spinoza'da panteizm var. Bunu vahdet-i vücut ile eşleştirmeyi tercih edenler var. Fennî Ertuğrul bunun denk olmadığını izah eder. Lügatçe'nin ilk yayını 1927. İki eser daha var, yayını 1928. Felsefe dili açısından Türkçe için önemli bir zaman dilimi. Çünkü harf dönüşümü olmuş. Seslerin başka bir dile nasıl aktarılacağı meselesi var. Daha dün Ali Kuşçu Sempozyumu vardı İstanbul'da. Onur konuğu, Cemil Receb (Jamil Ragep). Ona hep Receb diyorlar bana gelince Recep diyorlar. Kelimenin aslında b harfi var. Dilin sonu sertleşmiş ve b harfi p olmuş. Tabi bu konu, üzerinde ayrıca konuşmayı gerektiren bir husustur. Buna ses deyip geçmemek gerekir. Batı dillerinde de bu böyle. Bizde Con Lok (John Locke) deniliyor mesela. *Lost* dizisi bir zamanlar meşhurdu. Orada bir karakter var. Amerikalılar buna *Lak* diyor. Biz, *Lok* diye öğrendik. Can Lak mı yoksa Con Lok mu, hangisi olacak telaffuzda? Sokrat mı diyeceğiz yoksa Sokrates mi? Felsefe kelimesini bile nasıl söyleyeceğimiz ayrı bir konu. Araplarda fa'lele vezinde felsefe kelimesi felsefe haline gelmiş. Felsefe kelimesini Arapların şivesiyle böyle diyoruz. Cumhuriyet döneminde bu bir sorun olmuş. Fransızca söylerseniz filozofi, Almanca da öyle. 1930'larda filozofi kitapları var. Daha sonra değişiyor. Sokrat da böyle oldu. Biz, Fransızlar üzerinden böyle söylemişiz. Epikür mü yoksa Epiküros mu diyeceğiz? Şu anki temayül, kişi Latinceyi öğrenmişse Latince orijiniyle söylemeyi tercih ediyorlar. Oysa bir şiveye sahip olmak ve ona göre söylemek bence kendine güvenin bir göstergesi. Biz ağır bir modernleşme tecrübesi geçirmişiz. Batılılar nasıl söylüyorsa o şekilde söylemeye yönelmişiz.

1928'de ses ile ilgili bu tür meseleler var. Bunun tipik örneklerinden biri, üçüncü felsefe sözlüğümüz olan Namdar Rahmi Karatay'ın *Felsefî Meslekler Vokabüleri*. Latin harfleri ile yazılan ilk sözlüktür. Bunu da neşrettim. İlgili sözlükte z ile söylenen kelimeler ağırlıklı. Felsefi sistem kuran filozoflara yer verilmiş olduğundan aradığımız her kavramı bulamayabiliriz. Hegelyenizm demiş. Bugün Hegelyenizm diyoruz. Felsefe dili olarak Türkçenin nasıl bir yerden evrimleşip yol aldığını, kullanmakta olduğumuz kelimeler ve kavramların nereden geldiğini ifade etmeye çalışıyorum.

1931'lerde o zamanın düşünürleri arasında ortak bir dil anlayışı vardı. Bunu da *Felsefe Kâmûsu* üzerinden sağlamışlardı. 1932'lerde Türk Dil Kurultayı yapılıyor. Burada terimlerin Öz Türkçeleşmesi öngörülüyor. Arapça-Farsça üzerinden gelmiş kelimelerin Öz Türkçe ile kullanımı önemsenmiş. Zaman içinde Öz Türkçe denilince herkesin aynı şeyi anlamadığı ortaya çıkmış. Bu sefer, önce sadeleşmeye sonra da Öz Türkçeye dönüldü. Bu da bir evrimleşme idi. Özellikle Arapça-Farsça kelimelere Türkçe karşılık bulunmaya çalışıldı. *Divan-ı Lûgat-i Türk*'te akıl karşılığında us denilmişse bu kelime tercih ediliyor. Önce 1934'te Tarama Sözlükleri neşrediliyor. Aslında bunu bir çalıştay ile ortaya koymak lazım. Tarama sözlüklerinde ikamecilik denilen bir durum ortaya çıktı. Yeni metinlerde akıl yerine us kullanımına başlandı. Ancak akıl yerine başka kelimeler de vardı ve ortaya bir karmaşa çıktı. Bu defa 1942'de genel olarak dil tasavvuru kendini gösterdi. Genel olarak dil tasavvuru, politik açıdan değişince bundan bütün alt yapılar da etkileniyor. Mesela ilk etkilenenlerden biri, bilim dilidir. Hilmi Ziya bu konuda matematigi sunuyor. Matematik dili yenilenmek isteniyor.

Ali Kuşçu (ö. 1474) bir matematikçi ve astronom. Bir vesile ile sempozyumda da dile getirildi. Batıda bir kelime var, hep yer kökenli. İngilizcede yer bilimi için ciyalaci diyecekti. Coğrafya için ciyagrafi, geometri için ciyometri diyecekti yer'den hareketle. Türkçede ise birine c ile coğrafya, birine Fransızca etkisiyle jeoloji, diğerine geometri diyoruz. Geo, Güneş Dil Teorisinin etkisiyle kelimenin Türkçe kökenli olduğu iddiası ile ilgili. Bu bugün hâlâ devam ediyor. Sözlük kelimesi yerine sözler deniliyor o dönemde. Güneş Dil Teorisi ortaya çıkmış. Bunda politik yönler de var. Bütün bunları, argümanları ile birlikte iki ciltlik sözlük çalışmamda verdim.

Güneş Dil Teorisinde dillerin anası olarak Türkçe görülüyor. Mantıksal olarak bakılınca batılı diller de buna göre inceleniyor. Türkçeye Fransızca üzerinden girmiş kavramlar var. Mesela terim kelimesi. Kimileri buna Türkçe diyor. Türkçede termin diye bir kavram var çünkü. Kimileri ise bunu Latince terminus'tan gelmiş diyor. Bu kelimelerin uzun hikayesi var. Zamanla bundan da geri dönüş yapılmış.

1936'da üçüncü dil kurultayı yapılıyor. Asıl dönüm noktası, Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı dönemi. İlk önce Kültür Bakanı oluyor. Kültür kelimesi, maârif kelimesinin karşılığı olarak düşünülüyor. Hasan Âli ile birlikte Öz Türkçe kelimelerinin kullanımı zirve yapıyor. 1947'te kullanılan bilim terimlerinde bu durum söz konusudur. 1942'de matematik terimleri henüz tam oturmuş değil. Bugün üçgen dediğimiz kavram için müselles kelimesi kullanılıyor. Müsellesin kaidesi deniliyor. 1941'de bir kitapçık neşredilmiş bilim terimlerini tutturabilmek için.

Şöyle tahayyül edelim. Bir Milli Eğitim Bakanlığı var. Diyor ki, ben bir kılavuz kitap yayınladım. Bundan böyle bütün ders kitapları bu kılavuza göre yazılacaktır. İlköğretimi buna göre yapacaksınız. Önce terimler belirleniyor, ona göre ders kitapları yazılıyor ve okutuluyor. 1941 bilim terimlerinde tutarlılığın sağlandığı bir döneme tekabül ediyor. Coğrafi terimler için de böyle. “1942’de Neler Oldu yahut Felsefe ve Gramer Terimleri”⁸ isimli bir makalem var. Felsefe terimleri ile ilgili olarak Mustafa Şekip Tunç başkanlığında bir heyet toplanıyor. İstanbul Üniversitesi, kendisinde Felsefe Bölümü olan tek üniversite. Bölümün hocaları davet ediliyor. Macit Gökberk bile bu terimlere karşı çıkıyor. Terimler heyet tarafından zaten belirlenmiş, oylamaya sunulduğunda -onların sayı fazlalığı nedeniyle- zaten onların görüşü kabul görüyor diye. 1942’te bir Terimler Kılavuzu yayınlanıyor, *Felsefe ve Gramer Terimleri* adıyla bir kitapçık bu. Yabancı dilden girmiş kelimelere öz dilden karşılık buluyorlar. Akıl yerine us, fikir yerine ülkü, metod yerine usûl’ün konulduğu dönem. Bu kitapçıktan sonra bütün ders kitapları buna göre neşrediliyor. Tek parti dönemidir ve itiraz etmek de zordur.

Fakat dilde yapılan bu değişiklikler bazı hususları doğurmuş. Dilde fazla ileri giderseniz yaptığınız doğru bile olsa ters tepki doğurabilir. Doğal süreçler içinde işlemeyince zor oluyor. Rıza yani uzlaşya dayalı olunca yerindedir. Uz mesela uylaşı demek. Karşılıklı rıza, dilde önemli. Kitap diyecek isek hepimiz kitap diyelim. Ancak o dönemde önerilen kelime, betik. Betik, yazmak demek. Biri çıkıp diyor ki, ben kitap değil betik diyeceğim. Bu doğru da olabilir. Ancak rıza – uzlaşya olmadığı için sorun ortaya çıkıyor. 1947’de tekrar bir komisyon kuruluyor. Hilmi Ziya’nın kitabı işte 1950’lerde çıkmış.

Benim daha başka sözlük olarak gördüğüm bir sözlük var. Ona atıf yapılmadan herhangi bir felsefi kavram bence eksik kalır. Mustafa Namık Çankı’nın üç ciltlik *Büyük Felsefe Lügatı*. Bunu yayınladım. Çankı bütün ömrünü bu esere vermiş. Dildeki bütün iniş çıkışları takip etmiş. Herhangi bir felsefi kavramın, diyelim idea kavramı, Platon’da, Latince, Fransızca, Arapçada, Osmanlıda nasıl söylenmiş, bunların hepsini takip etmiş. En son Türk Dil Kurumu bu konuda neler söylemiş, bunları da eserine yansıtmiş. Bu lügatı gördükten sonra düşüncem değişti diyebilirim. Elimden geldiği kadar bu lügatın tanınması için gayret ettim. Felsefe ile meslekten uğraşan arkadaşlarımın bunu görmesi, onlara çok şey katacaktır. Bizim işimiz lügatlerle.

1960’lardan sonra Öz Türkçecilik zirve yapıyor. 1970’lerde devam ediyor. Bizde idea kavramı, idealizm olmuş. Ziya Gökalp buna mefkûrecilik demiş. Mefkûre, Arapça bir kelime. Bu sefer, ülkü kelimesi üzerinden söylenmiş. Modernleşme pozisyonunda olan için bu ülkücülük olacaktır. Bunun politik bir manası da var. Demek ki, 1970’ler bu kelimelerin tartışıldığı dönemler. 1975’te Türk Dil Kurumu’nun bir felsefe sözlüğü çıktı. Halihazırda da güzel çalışmalar yapılıyor. Ben bir açıdan gelen-ek-i önemseyen biriyim. Yeni yapılan çalışmaların kendinden öncekileri görmesi gerektiğini düşünüyorum. Görülmezse, ileride bizimkiler de görülmez.

Burada sizlerle bulunmaktan dolayı memnun oldum. Sabırla dinlediniz. Teşekkür ediyorum.

⁸ <https://www.tyb.org.tr/prof-dr-recep-alyagil-1942de-neler-oldu-yahut-felsefe-ve-gramer-terimleri-adli-eseri-52803h.htm> [Erişim: 01.12.2024].